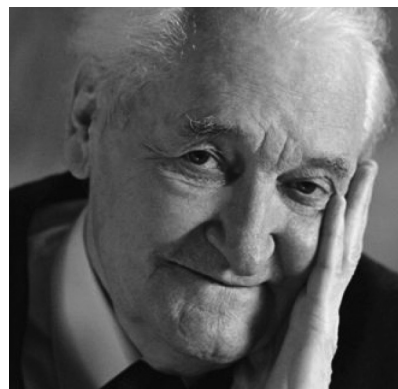

Egyetlen haza a nyelv

Beszélgetés Kányádi Sándorral

Kányádi Sándor Herder- és Kossuth-díjas költő, aki tavaly töltötte be a nyolcvanötöt, s akinek generációk nőttek fel a versein. Kolozsvárról Budapestre kényszerült – ezért budai otthonában kerestük meg. Életművéről, az általa megélt történelmi korszakváltásokról, gyermekverseiről, utazásairól, Elek apó kútjairól beszélgettünk vele.

– *Hogyan befolyásolták költészetét, költői magatartását a történelmi korszakváltások?*

– Általában datálni szoktam az írásaimat: ezeket el kell olvasni, és abból minden kiderül. Babits Mihály azt mondta: a vers három részből áll – úgy, mint a bogártanban: a címéből, a törzséből és az aláírásból. Hozzátenném (nem azért, mert én bölcsőbb volnék, mint Babits Mihály), hogy a dátumából is. Erre példaként egy olasz verset szoktam felhozni, a Nobel-díjas, keveset író és nagyon gazdaságosan fogalmazó költő, Ungaretti versét, amelynek címe: *Katonák*. „Állnak, mint ősszel a levelek a fákon.” Ennyi a vers. Ha nem volna alatta, hogy 1918, nem is értenénk, hogy mi ez. Akkor volt ugyanis vége a háborúnak, és mint ősszel a lombját hullató, lerongyolódott fa, úgy álltak a katonák is. Nyilvánvaló, hogy különböző történelmi fordulóknak meglátszanak az írásaimon, de egy dolgot mondhatok: én vershítem nem cseréltem soha. Ez az, amit fiatal koromban a magyar költészetben láttam például Petőfi Sándornál: ő sem cserélt... Nem is volt ideje. (Nekem lett volna.) De Arany János sem cserélt. És ezért irányadó az, amit Petőfi mondott: „Az utókor elmondhatja, hogy gyöngé poéta voltam, de azt is el

fogja mondani, hogy szigorú erkölcsű férfi valék.” Ezek voltak az én iránytűim, nem pedig a nagy politikai beszédek és fordulatok. Én igaz híve voltam – hiszen mi más is lehetett az ember, amikor fiatal volt – a szocializmusnak, mert az emberségesnek ígérte magát. S aztán lassan, már az ötvenes évek legelején kezdtem észrevenni, hogy amit az egyetemen tanulunk, az nincs aszúrban, nem talál azzal, ami otthon történik édesapámmal, a gazdasággal, egyáltalán: a politikai élettel. Amikor 1946-ban kezdték a szlovákiai magyarokat kitelepíteni, a nagyhatalmak belementek volna, hogy miniket is kitelepítsenek. Esetleg még a Partiumból adtak volna egy darabot Magyarországnak, és odahozták volna mondjuk a székeleyeket a több száz éves templomaikkal, temetőikkel. És akkor azt mondta Groza Péter, aki mindmáig az egyik legtisztességesebb politikus, hogy ha a magyarok nem akarnak kitelepedni, akkor a lenini alkotmányt alkalmazzák. Ettől mindenkinek megijedt. A lenini alkotmányról egy Svájcba emigrált magyartól hallottam, aki 1968-ban, Zürichben ezt mondta: „Fiam, nézze azt a szálodát: abban lakott Lenin. Ott van az a könyvtár, oda járt, és ott másolta le a svájci alkotmányt, ami szó

szerint megegyezik a szovjet alkotmánnyal, azzal a különbséggel, hogy ahol magántulajdon volt, ő közösségi tulajdont írt be, és ahol kanton volt, oda autonómiát.” És ez így is volt. A mi nyelvrokonaink például, a vogulok, ötezen voltak csak, ötszáz kilométeres körzetben laktak Szibériában. Ismertem néhányat személyesen is közülük: iskolájuk volt, az anyanyelvükön tanultak, központokat építettek, ahol tanultak. S bár kényelvűek voltak, de az anyanyelvüket használhatták. A II. világháborúban aztán a nemzetiségekből volt a legtöbb veszteség, mert azokat küldték az első vonalba. Ez is hozzátartozik a dologhoz, mert az a rész, ahol a mi nyelvrokonaink laktak, a Gulág legszomorúbb helyei voltak. De voltam például Izsevszkben, ahol a votjákok, az udmurtok laktak, s ott, az izsevszki egyetemen, a finnugor tanszéken magyarul tartottam több mint ötven hallgatónak és diáknak találkozót. És egy szép udmurt–magyar szakos orosz kislány azt mondta nekem, hogy „Sándor bácsi, tessék még szép magyar verseket mondani.” Ezen mindig összeráncolják a szemöldöküket: elmentünk vacsorázni, diákokkal, tanárokkal meg nemzetiségi képviselőkkel, és mind egyiküknek ott volt Lenin elvtárs

a hajtókéjén. Kérdeztem, hogy miért. „Azért, mert neki köszönhetően matematikát és fizikát is anyanyelven tanultunk.” Kuzebaj Gerdnek (aki az udmurtok Kós Károlya, Kodály Zoltánja és Cseh Tamása volt egy személyben: építész, folk-lórgyűjtő, valamint gitáros és költő) volt egy szerelme: Oki Asalcsi. Oki Asalcsi orvostanhallgató volt Moszkvában, nyilván oroszul tanult. És amikor Kuzebaj Gerdet letartóztatták, akkor Oki Asalcsi, aki addig verseket is írt, összesen harminchatot, letette a tollat, és nem írt többet, hanem gyógyította a népét a traumából, az egyiptomi szembajból. Amikor Oki Asalcsi múzeumában jártam, amelyet a rendelőjéből alakítottak ki (az orvosi hagyatéka nagyobb, mint a költői), arra gondoltam, hogy milyen nagy bátorság kellett egy olyan lánynak, akinek a szerelme le van tartóztatva, ahhoz, hogy elhallgasson. Mert én is, amikor 1952-ben kezdtem rájönni, hogy milyen nagy különbség van aközött, amit tanulunk és ami a gyakorlatban van, abbahagytam az úgynevezett proletár verseket, mert egyszerűen nem tudtam írni. S mindegyre felhívtak a pártbizottsághoz, hogy: „Az elvtárs miért nem ír? Az elvtárs írjon! Az elvtárs tehetséges.” Én azóta úgy számítom, mondhat akárki akármit, hogy tehetséges vagyok. „Írjon – mondták –, mert az ellenség azt hiszi, hogy mi nem engedjük írni.” És én nem nagyon tudtam írni. Én is elhallgattam, de aztán megjött a hangom. És akkor írtam egy ilyen verset is, hogy *Oki Asalcsi balladája*: „vannak vidékek kietlen / messziségekbe veszetten / vidéki az őshitnek / ahová utak nem visznek / de eltalál viszszeréved / behuny szemmel is a lélek / nyomra lel a szó a dallam /

kötése köt oldhatatlan / csángónál is csángóbb éren / oki asalcsi nővérem / véremmel egy vér ki verset / két megyényi népnek szerzett / két megyének két kötelnyi / verset s utána letenni / váltani a tollat késre / sztetoszkópra és szikére / megmaradni néma társnak / híven ahhoz kit bezártak / kuzebáj gerd csöndjét önként / vállalni de nem az önkényt / életen át hallgatással / dacolni az elnyomással / köldök-néző európa / honnan is tudhatta volna / nem lett belőle botránykő / mért nem dalol a votják nő / csak ki érte csak ki élte / s két megyényi kicsi népe / csak ők tudják csak mi tudjuk / még álmunkban is motyogjuk / el mert hallgatni s gyógyított / meghódoltat és hódítót / életen át hallgatással / szembeszállt az elnyomással / csángónál is csángóbb áron / oki asalcsi nővérem / két fényképed csokor versed / ennyid maradt rám s a merszed / hogy legalább a családnak / elmondjam a balladádat”. Ebben benne van a változásokhoz való viszonyom.

– *Mi hozta meg aztán újra a hangját?*

– A történelem történt úgy. Lasan eljött 1956, amikor is nagy szerencsém volt. Ekkor több mint ötven barátom és ismerősöm került börtönbe. Én ezt úgy úsztam meg, hogy 1956 nyarán a központi bizottság előtt azt mondtam, hogy nem írhatok addig európai verset – mondtam ilyen nagyképpen –, míg nem jártam Párizsban, és nem álltam a moszkvai metró lépcsőjén. 1956 őszén aztán elküldtek engem egy romániai íródelegációval a Szovjetunióba. Úgyhogy én október 26-án Moszkvában leszálltam a vonatról, s ott voltam egy hónapig. Kimaradtam az otthoni eseményekből, és nem kerülhettem börtönbe.

– *Mi történt az alatt az egy hónap alatt?*

– Rengeteg gyönyörű helyen jártam: Jásznaja Poljanában, Tolsztoj házában; voltam Péterváron, az akkori Majakovszkij Múzeumban; megnéztem Moszkvát, s még Örményországba is eljutottam. Aztán a repülőgépen, amikor mentem Jereván felé, találok a fiatal Guliával, aki írt egy *Tavasszal* című regényt. És ott kiderült, hogy az ő apja, Dmitrij Gulia a legnagyobb abház író. De a fia oroszul írt, mert úgy jobban lehet érvényesülni. Én a kevéske orosz szókinccsel összeveszttem ott vele. Az történt, hogy a repülőgéppel ott kellett éjszakázni Szuhumiban, és mi már be is rendezkedtünk egy kaszárnnyában éjszakára, amikor jött a hír, hogy az egész társaság – egy négytagú bolgár és egy négytagú romániai delegáció – meg van hívva az öreg Dmitrijhez. És ott állt egy olyan idős férfi, mint én most, az öreg Dmitrij a feleségével, és sirtak. „Drága rokon!” – mondták, ugyanis ők tartják a rokonságot. Mert egyetlen haza a nyelv, egyetlen hazánk ez a magyar nyelv. Több tízezer éven át jöttünk a megtanulhatatlan nyelvünkkel, amit gyarapítottunk, s mindig saját képünkre és hasonlatosságunkra formáltuk azt, amit átvettünk. Tulajdonképpen soha nem voltunk nagy hatalom, még az Árpádok idején sem. István király intelmeiben az áll, hogy az egynyelvű ország erőtlensége. Tehát toleráns, minden más nyelvet megtűrő állam volt a Magyar Királyság. Most legyünk egy kicsit antiklerikálisak: nagyon érdekes, hogy a szentkeresztúri és a kolozsmonostori apátosság az Árpádok alatt több pápai tizedet fizetett, mint Franciaország. Mert Európa soha nem szeretett

Kányádi Sándor Elek apó kútjánál a Döbrentei téren

minket: mindig kilógtunk Európából. Cserébe elláttak szentekkel – olyan dicsőségesen, hogy egyetlen uralkodói családban a világon nincs annyi szent, mint az Árpádoknál. Nem voltunk nagyhatalom, szolgáltunk szinte minden birodalomnak, de mindig volt annyi képességünk – mert hol vannak ezek a nagy birodalmak? –, hogy a képviselőnk benne legyen a „központi bizottságban”. Egyet-

len hazánk van, és ez a haza van Dél-Amerikában is. Voltam egy amerikai „turnén” is 1981-ben: harmincöt találkozt tartottam Vancouver-től egészen Buenos Airesig, de egyre vagyok büszke: egy cent adósság utánam nem maradt. Amit adakoztak az esteken, abból futotta repülőjegyre. Egy ballonkabátot vettem a három hónapi keresetből a gazdag Amerikában, de annyit láttunk, hogy ha angolul,

spanyolul tudtunk volna, és milliomosok lettünk volna, akkor sem láthattunk volna ennyit. Mikor hazajöttem, az otthoni tévében azt is mondtam, hogy erre a meghívólevélre én akkor is elmentem volna, ha gyalog kelek át az Atlanti-óceánon. Összekötöttem őket a Székelyfölddel. Vancouverben, fenn északon, Kanadában, az indián rezervátumban kétszintes házakban laknak. Sohasem láttam annyi szo-

morú embert, mint abban a rezervátumban. Ők nem is tudják, hogy szomorúak. A rezervátum tisztviselőnői nem tudtak a nagymamával beszélni, mert a nagymama nem tudott angolul, ők viszont főiskolát végeztek, de angolul. Kérdeztem, hogy a törzs nem nehezményezi, hogy a rezervátum vezetői nem beszélnek az anyanyelvükön? „De igen.” És akkor mit csinálnak? – kérdeztem. Azt mondta, hogy esti tanfolyamon tanulnak. Kértem, hogy számoljon el tízig! Hatig tudott. Amerikában a szerzetesek verték a gyerekeket szünetben, ha törzsi nyelven beszéltek. Ugyanúgy – ezt a volt finnországi nagykövetünktől, Jávorszky Bélától hallottam – Finnmarkban van a finn Csángóföld. Ott is verték a gyerekeket a tanárok, ha szünetben finnül beszéltek. Meg kell mondanom, hogy Moldovában nagylelkűek voltak: egy lejt kellett fizetni, abból kávéztak a tanárok.

– *Hogyan osztaná szakaszokra a pályáját?*

– Először is: én nem korszakolnám. Ott van a dátum mindegyik versem alatt, kivéve az úgynevezett gyermekverseket. Habár a Napsugárnál nem volt ilyen, hogy gyermekvers meg felnőtt vers: csak vers. És azonkívül az volt a szempont világleletemben, hogy nagyjából az én négy elemi végzett, de nagyon művelt, olvasott édesapám is megértse azt, amit írok. Nem szoktam korszakolni. Egyszer azt kérdezték a kolozsvári diákok, hogy a mai modern magyar költészetből kit tartok a mintaképemnek. Már majdnem azt mondtam, hogy Weöres Sándort, mert ő tényleg nagy költő, és nagyon is lehet példakép – de ilyenkor, amikor nem őszintét mondok, valaki meghúzza a ka-

bátomat (vagy az ördög, vagy az angyal). És azt mondtam, hogy Petőfi Sándor. Mert azt írta tizenkilenc éves korában: „Arany kalással ékes rónaság, / Melynek fölötté lenge délibáb / Enyelgve üz tündér játékokat, / Ismersz-e még? oh ismerd meg fiad! / Rég volt, igaz, midőn e jegenyék / Árnyékain utószor pihenék, / Fejem fölötté míg őszi légen át / Vándor darúid V betűje szállt.” S kicsit később, ugyanebben a versben írja, hogy: „Ezt én tudom – mikép nem tudja más – / Kit örömeivel a tapasztalás / Sötét pohárból annyiszor kínált, / Hogy ittam volna inkább a halált.” Na, ilyet csak a nagy Shakespeare Vilmos szokott írni jobb óráiban! S ezt Petőfi tizenkilenc évesen írta! Jártam úgy is egy piarista kollégiumban, hogy arra kértek engem: szerettessem meg Arany Jánost a gyerekekkel. Azt mondtam, hogy „Ég a napmelegtől a kopár szik sarja, / Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta...” Kiröhögtek. Egy szót sem értettek belőle. És akkor elmagyaráztam, és azt mondták, hogy „tök király, zsír”. Tudomásul kell venni, hogy a nyelv is változik. Az Arany János-i komótosabb, tradicionálisabb; Petőfié ma is modern. El kell olvasni az *Úti jegyzeteit* – sokat tanulhatnának belőle ma is.

– *Mint említette, a Napsugárnál nem tettek különbséget felnőtt- és gyermekvers között. El lehet-e egyáltalán különíteni a kettőt?*

– Nálunk az volt, hogy vers vagy nem vers. Én még soha nem mondtam magamról azt, hogy költő. Ez olyan foglalkozás, hogy csak az illető halála után derül ki teljes biztonsággal, hogy az volt-e, aminek hitték, s aminek hitte olykor ő is magát. Ha majd az utódok, az unokák és a dédunokák is érdemesnek

tartanak valamit kézbe venni. Nem is azt mondom, hogy elolvasni, hanem meghallgatni: mert akkor már nem írnak talán, valószínűleg lesz egy analfabéta magaskultúra, hangos és látványos. És a vers visszahelyeződik homéroszi, Balassi Bálint-i jogaiba, mert a könyvnyomtatással úgymond száműzték a verset a könyvbe. Mert mi lett volna, ha a szerzetesek azt mondják, hogy mi továbbra is kódexeket másolunk? Most ennek is, a gutenbergi korszaknak is vége van. Visszatérve a gyermekversekre, itt van például ez: „Itt van az ősz, itt van újra, / S szép, mint mindig, énnem. / Tudja Isten, hogy mi okból / Szeretem? de szeretem. / Kiülök a dombtetőre, / Innen nézek szertesztét, / S hallgatom a fák lehulló / Levelének lágy nesztét.” Döntse el, hogy ez felnőtt vers vagy gyerekvers! Am egy dolog biztos: hogy ezt mindenütt mondták egész Amerikában, még a harmadik generáció is. Én egyszer azt mondtam a gyermekeknek, hogy tanuljunk meg egy verset. A Napsugárnál József Attilára emlékeztünk, és azt ajánlottam, hogy tanuljunk meg az ő emlékezetére négy sort. Ez pedig az volt, hogy „A semmi ágán ül szivem, / kis teste hangtalan vacog, / köréje gyűlnek szeliden / s nézik, nézik a csillagok.” Erre jött egy tudós, és azt kérdezte tőlem, hogy „Sándor bátyám, nem tudod, ki volt az, aki a legnagyobb magyar egzisztencialista verset elbagatellizálta a gyerekeknek?” Hát – mondtam –, ez én voltam. „Téged József Attila két lábbal billentene fenéken” – mondta. Elhiszem, hogy ez a legnagyobb magyar egzisztencialista vers, de ha azt mondom a felnőttnek, hogy rajzolja le a semmit, azt mondja, hogy a semmit nem lehet

lerajzolni. A gyermek viszont azonnal kitalál valamit, és lerajzolja. A jó vers pedig olyan, mint a jó lábbeli. És amikor az édesanya jó anyagból vesz cipőt, akkor egy-két számmal nagyobbat vesz, hogy nőjenek belé a gyermekek. Hát ez egy olyan lábbeli, hogy öregasszony és öregember korukig nőhetnek belé. Ez is gyermekvers, ha akarjuk. Csak bele kell nőni.

– *Elek apó kútját már több helyen is felállították, határon innen és túl. Mesélne erről a kezdeményezéséről?*

– Kinéztem a Döbrentei térre, és arra gondoltam, hogy ennek a magyar nemzetnek két apója volt: Bem apó és Elek apó. Az egyik a szabadság jelképe, a másik az igazságé, mert igazság csak a mesékben van. És a polgármesternek azt mondtam, hogy szeretnék én ide egy kutat: Elek apó kútját. „Ne ijedj meg – mondtam –, nem kerül a magyar adófizetőknek semmi-be.” És aztán mentem az iskolákba, óvodákba, ahol találkozó volt, és azt mondtam, hogy aki lemond egy gombóc fagyiról vagy egy üdítőről, és beteszi az árát a tanárnő tányérjába, az részvényese a kútnak. Fél év alatt összeszedtem a kútra valót; négy évbe telt, mire engedélyezték. Tudtam, hogy ebből járvány lesz. Melocco Miklós szobrász barátom vállalta, hogy megadja az arculatát. És az is van a kútra írva, hogy Elek apó kútja; ott van egy plakett, amelyet Gergely István készített, mellette van egy kis gyíkocská, és ha megnyomják a pedált, akkor a gyík szájából folyik a víz. A vállában pedig van egy klasszikus oszlop, amely a szobrász szerint azt hivatott közölni, hogy a népköltészet is csak a klasszikus költészet segítségével juthat érvényre. Volt még

hely, és oda felírtuk: „Azok emlékére, akik nem lehettek Elek apó olvasói: az 1956-os forradalom gyermekáldozatainak hargitai kőből, óvodások, iskolások ezreinek adakozásából.” Amikor harminchárom éves koromban először jártam Budapesten, a Kerepesi temetőben láttam egy elég nagy parcellát, ahol csupa ilyen név volt, hogy „Kis Jánoska, élt hat évet, meghalt a házáért 1956-ban, október, november...” Mind áldozatai a forradalomnak, akiket vagy a gondatlan, felelőtlen felnőttek küldtek ki, hogy tank elé vessenek egy Molotov-koktét, vagy egyszerűen rájuk omlott a szétlőtt ház... Akik soha nem járhattak iskolába, és nem lehettek Elek apó olvasói. Az ő emlékükre. Van már Nagykovácsiban, Sopronban, Székelyudvarhelyen és Nyársapáton is. Mindenhová küldtem a plakettet, s azt mondtam: „Gyerekek, ezt a követ a Hargitáról hoztuk.” A soproni is a Hargitáról van, és lesz egy a Nógrád megyei Bercelen. Azt már a kápolnásfalviak és a nógrádberceliek (ezek testvértelepülések) hozzák létre; én csak a plakettet fogom adni. És ha minden jól megy, akkor lesz Déván Csaba testvér gyermekeinek, meg Gyimesfelsőlokon is. S szeretnék még egy kutat Homoródfürdőn. Ez nagyobb vállalkozás; már megbeszéltem az ott-honiakkal. Homoródfürdőn van a régi Mária-forrás: ott ebédelt Petőfi Sándor a halála előtt körülbelül egy héttel. Egressy Gábor színészbarátjával onnan ment Marosvásárhelyre, aztán Marosvásárhelyről Keresztúrra, Keresztúrról meg Fehéregyházára. Tamási Áronnak meg én csorgattam tele itt a poharát 1956 szeptemberében: fel is van írva, hogy ott szállt meg, a hatos villában Tamási Áron. És

Tudor Arghezi is járt itt, a nagy román költő, akit nyolcvankét éves korában volt szerencsém meglátogatni. Jött reszketve felém, s kérdezte, hogy tudok-e románul. Mondtam, hogy tudok. Azt mondta: „Én is tudok kicsit magyarul – emberek vagyunk, megértjük egymást.” És akkor elmondta nekem Ákos-tófalvától fel a Homoród mentén az összes falunévet magyarul, mert ő gyerekkorában három boldog nyarat töltött Szentegyházán. Azt szeretném, ha lenne egy olyan felirat a Mária-forrásnál, hogy Tamási Áron mikor járt ott, egy vers magyarul, németül, románul; meg hogy Arghezi mikor járt ott, egy vers románul, magyarul, németül, mert ez a három nyelv volt Erdélyben. Az Arghezi-vers címe: *Szomjas vagyok*. „Tengődöm lassacskán: / ehetném, ihatnám, / De nem mondhatom mégse meg / akárkinék, / milyen étel, milyen manna / táplálhatna. / Van kenyérem és van borom, / telt kas az udvaron, / gyümölcscsel a kertem / roskadásig telten; / szinte nem fér a fán. / Tehenem csorda-szám / és duzzadó tőgyekkel: / fejhatsz, ahány sajtárral csak kell. / És az árva méhes / sem éppen szegényes, / még tavalyi mézem / is van, ha megnézem, / tele kamrámban. / Mindenből elegendem van: / jóból és rosszból kazlak. / Rád vagyok éhes, téged szomjazlak.” Tamásitól pedig ezt: „Az irodalom, a művészet embereinek mindenkor, minden körülmények között, akár a politika hóna alatt is, a népeket egymás felé vezető utakat, ösvényeket kell keresniük és egyengetniük.” S ezt is három nyelven felírni. Ezt szeretném megcsinálni.

**Tankó Anna –
Csósz Enikő – Józsa István**